

Uit: SSHB/Kleine Reeks 10 (2004)

Doodslag op "Huize Mensinck" te Gelselaar in 1641

Jan Derking

In het boek "Boerderij- en veldnamen in Borculo", uitgegeven in 1995, verscheen van mijn hand een artikel over hetgeen tot dat ogenblik bekend was over het "Huis Mensinck" te Gelselaar, later ook genoemd het "Huis Bevervoorde" of "Het Jonkeren".

In dat artikel is onder meer vermeld: "De overlevering wil dat Bernard van Bevervoorde twee zoons heeft gehad, waarvan de jongste de oudste heeft doodgeschoten, waarna de dader naar het Munsterland is vertrokken". Een en ander heb ik destijds ontleend aan een aantekening van wijlen meester H.W. Heuvel, die het verhaal heeft opgetekend uit de mond van de toenmalige Gelselaarse dominee Termeulen, die het op zijn beurt had gehoord van 80-jarige inwoner van Gelselaar. Dankzij de activiteiten van de "Stichting Stad en Heerlijkheid Borculo", die zich beijvert de op de voormalige "Heerlijkheid Borculo" betrekking hebbende archivalia door middel van microfotografie naar Borculo terug te halen, is de ware toedracht van het verdwijnen van de Van Bevervoordes uit Gelselaar boven water gekomen.

In het verfilmde en naderhand in druk uitgegeven "ordinair breukenprotocol van de stad en heerlijkheid Borculo", periode 1639-1648 (Bronnen-publicaties ars. 4a en 4b), valt te lezen dat op 21 januari 1641 de jonkers Bernhardt en Wolter van Bevervoerden doodslag plegen op Derck Coolen of Coelen, gewezen trompetter van ritmeester Berchem, behorende tot het garnizoen van Wesel De daad is gepleegd op "den huize Mensinck".

Men dient te bedenken, dat ten tijde van dit gebeuren nog altijd de Tachtigjarige Oorlog woedde en op Duits grondgebied de Dertigjarige Oorlog, Als gevolg daarvan verbleven destijds ook in de Achterhoek veel militairen. Op genoemde datum zijn in de keuken van "Huize Mensinck" een aantal familieleden bijeen om zakelijke belangen te regelen, waaronder de gebroeders Bemhardt en Wolter van Bevervoorden. Wolter is prior (overste) van het klooster Vaerle (Varlar, thans een kasteel ten noorden van Coesfelt) in Westfalen. De Van Bevervoordes zijn kennelijk de rooms-katholieke godsdienst toegedaan.

Behalve de beide broers zijn aanwezig Johan of Jan ten Nijenhuijs, soms genoemd Bitter ten Nijenhuijs, die gehuwd is met Agnes van Bevervoerden. Johan ten Nijenhuijs is kwartiermeester en ruiters onder ritmeester Lindener. Verder is aanwezig Jan van Coeverden, rentmeester van de Van Bevervoordes. Ook de zwagers Marten van Schoonenberch en Herman Otto Wachen, gehuwd met Johanna of Anneken van Bevervoerden zijn in de keuken van Huize Mensinck.

Er ontstaat een ruzie tussen Johan ten Nijenhuijs en Jan van Coeverden. De ruzie gaat over een volmacht die Johan ten Nijenhuijs in het verleden heeft verleend. Ten Nijenhuis wil van die volmacht af, wat Jan van Coeverden niet zint. Bernhardt van Bevervoerden neemt het op voor de rentmeester en daagt Johan ten Nijenhuijs uit voor een gevecht buiten de deur. Wanneer de al ruziende mannen buiten komen, is op dat ogenblik Derck Coolen of Coelen bezig een paard te zadelen. Hij ontdekt dat Jan ten Nijenhuijs, als kwartiermeester wellicht een meerdere van Derck (in de processtukken ook aangeduid als "sijn cameraet"), in gevaar komt te verkeren. Hij rent "het

bouwhuys" in en grijpt een (mest?)"forcke", waarmede hij naar buiten loopt en op de kemphanen toesnelt. Hij wordt tegengehouden door de gebroeders Bernhardt en Wolter van Bevervoorde. Een van beide broers slaat hem met de "knoop"(handvest) van een degen op het hoofd, waardoor een wond ontstaat. Derck laat die wond niet verzorgen met als gevolg -mede gelet op de hygiënische toestanden van destijds-, dat een infectie ontstaat, waaraan hij een week later, op 28 januari 1641, om acht uur 's morgens bezwijkt. Citaten uit rechtbankverslagen verstreken de navolgende bloemlezing van het gebeurde:

"Na wesselunge van veele woorden sijn Nijenhuijs ende Coeverden an malckanderen geraeckt ende die ene den anderen in die keucken met fuisten geslagen hebbe, waerop Nijenhuijs Coeverden eenen deegen gelanckt (aangereikt) heeft. Nijenhuijs heeft een deegen gekregen ende hem Coeverden die kemppe van den hoot, een gatt in 't hooft ende een groot stuck van 't oor gehouwen heeft".

Jenneken Wolbers, een van de "maegden" van het"Huis Mensinck", getuigde "dat Nijenhuijs daarop gesecht (heeft): "komt soe laetet ons nae buiten gaen om te vechten".

Een volgend citaat vermeldt *"dat den heere beklaegde (Bernard. Van Bevervoorden) siinen swaeger Nijenhuijs uitgefördert hebbe. Datt sij daerop uitgegaen ende vechtende aen malkanderen sijnde den heer prior van Vaerle (Wolter nan Bevervoorden) toegelopen voors. (genoemde) Nijenhuijs om't lijff gevattet ende den deegen ontnomen hebben. Datt den overledenen trompetter daerop oock mett een forcke aenkomende om te schijden, sij gebroederen beyde die deegens in die handt hebbende denselven trompetter tussen hare beyden gekregen ende mett haer beyden soodaenich verwundet hebben datt dieselve daenaestorven sij".*

In een ander rechtbankverslag valt het navolgende te lezen:

"Datt den trompetter met een vorcke den heer van Vaerle mett groote ongestuimigheit bejegt hebbe ende op denselven los sij gegaen. Datt denselven om sijn lijff te verdedigen door off met den stoot van het gevest des deegens den trompetter op hett hooft gestooten ende sich gesalviert hebbe (in veiligheid gebracht beeft)."

De gebroeders Van Bevervoorden verklaren telkens in alle toonaarden dat Wolter de trompetter Coolen met de "knoop"van een degen heeft geslagen. Wolter bekent dat openlijk en heeft aangegeven vergiffenis aan het slachtoffer te hebben aangeboden, maar de rechtbank twijfelt daaraan. Dat Wolter de schuld op zich heeft genomen is wel begrijpelijk. Op hem is zeer waarschijnlijk geen verhaal mogelijk.

Naar aanleiding van deze affaire laat Henricus Rauwerts, de"Graeflicker Styrumische fiscaal der herlickeit Borckeloe bij het hoochgerichte", te vergelijken met de huidige officier van justitie bij een rechtbank, op 15 februari 1641 beslagleggen op alle goederen van de genoemde broeders Van Bevervoorden(of Van Bevervoerden zoals de naam destijds veelal werd gespeld).

Uit rechtbankverslagen uit 1642 blijkt dat de vermoedelijke dader jonker Bernard van Bevervoerden is en niet zijn broer Wolter. Soms wordt aan zijn naam toegevoegd tot Stockum, Stockheim, Bruninckmolle, Oldemeulen en/of Mensinck. Ook komt de vermelding "borchman tot Nijenborgh" een enkele maal voor. Stockum moet vermoedelijk worden gezocht nabij Nottuln in het Munsterland, evenals Nijenborgh, Oldemeulen bij Oele in Twente. Uit recent verkregen informatie blijkt dat Bernhardt Chistoffer van Bevervoorden als hoofdverblijfplaats inderdaad het Huis Nijenborgh bij heek heeft gehad.

Bernhardt van Bevervoorden beklaagt zich onschuldig gearresteerd te zijn en als zodanig gevangen te worden gehouden. Broun van Laer, waarschijnlijk te Deventer woonachtig, treedt op als zijn advocaat. Op 6 juni 1642, bijna anderhalf jaar na de doodslag op Derck Coolen, blijkt Bemhardt van Bevervoorden al negen dagen gevangen te zijn gehouden. Waarschijnlijk is hij "verhaftet" na terugkomst uit het Stift Munster. Hij klaagt, dat niemand van zijn gevolmachtigden of advocaten, zelfs zijn eigen vader en huisvrouw, bij hem mogen komen. Hij zegt verder onschuldig te zijn en daarom van rechtsvervolging te moeten worden ontslagen. Hij stelt voor een borgstelling te verlenen om voor de rechtbank te zullen verschijnen, wanneer dat van hem mocht worden verlangd. Verder klaagt hij als inwoner van't Stift Munster ten allen tijde doortochten en invallen van zowel Zweedse als Keizerlijke krijgslieden (Dertigjarige oorlog in Duitsland) te verwachten, zoals hem onlangs nog bij de doortocht van "die Wijmaersche armee" is overkomen, als gevolg waarvan voor hem een schadepost van 2000 rijksdaalders is ontstaan.

Uit het verslag blijkt verder dat de toen nog in leven zijnde vader van Bemhardt van Bevervoorden, eveneens Bemhardt van Bevervoorden geheten, borg is voor zijn zoon en daarbij zowel zijn persoon als de hem toebehorende goederen in pand heeft gegeven.

"Het Mensinck" blijkt een leengoed van Borculo te zijn, waarop uiteraard zonder toestemming van de leenheer geen beslag kan worden gelegd. De advocaat-fiscaal Rauwerts eist daarom een borgsom van zesduizend goudguldens en een mensleven. Later wordt de geldsom verlaagd naar drieduizend goudguldens. Kennelijk is gezocht naar een oplossing om aan de borgsom te voldoen. In een rechtbankverslag van 11 juli 1642 valt te lezen dat Bernhardt van Bevervoorden behalve zijn vader ook Henrich van Duithe, genant Buth tot Mensinck (in Geesteren Gld) tot een borgstelling heeft weten te bewegen. Laatstgenoemde verbindt zijn vrije goederen Reverdinck en Nijenhuis in Geesteren en Hilverinck in Noordijk. Van Bevervoorden senior verbindt het goed en erve "Colthoff" en "den Nijenkamp in Gelseler gelegen".

Waarschijnlijk is Bernhardt van Bevervoorden kort na de borgstelling van 11 juli 1642 op vrije voeten gesteld. Het proces voor het hoge gerecht te Borculo wordt eindelijk gerekt door de advocaat-fiscaal Rauwerts. Broun van Laer beklaagt zich daarover met de woorden: *"dat sich die onbetaemelicheit in het procederen van den fiscael hoe langer hoe meer veropenbaert gelijk gebleecken uht die recessen van verscheidene terminen ende nu wederom uit dit tegenwoordige reces"*.

De oorzaak moet waarschijnlijk worden gezocht in het feit, dat Rauwerts met ziekte te kampen heeft gehad en als gevolg daarvan omstreeks augustus 1643 is overleden. Hij werd namelijk op 11 september 1643 opgevolgd door Herman van Wullen.

Ook het overlijden op 7 oktober 1644 van Graaf Herman Otto van Limburg Styrum en Bronckhorst heeft er vermoedelijk toe bijgedragen dat het proces in het slop is geraakt. Letterlijk staat in een veel later processtuk van 30 juni 1663 : "het proces is blijven steeken door die doodt van die fiscaal Rauwers ende andere successoren weinig van dieselve gehadt, weshalve daerinne bij verfolch niet wijders is gedaen".

Het proces krijgt twintig jaar later een vervolg omdat de weduwe van Derck Coolen -Peterken van Ginckele of Genckele en inmiddels hertrouwd met Jan Elderman- zich tot het Borculose gerecht wendt met het verzoek om de Van Bevervoordes te dwingen haar en haar kind "het blootgelt" te betalen, wat nog niet was gebeurd. Opnieuw is toen een groot aantal processtukken geproduceerd, vaak met bijvoeging van de oude verslagen uit de periode 1641/1643.

Het blijkt dat "joncker Berent van Beverfoerde" senior inmiddels is overleden. Broun van Laer, de voormalige advocaat van Bemhardt van Bevervoorden, verklaart op 9 december 1662, dat hij "18 a 19 jaar geleden zou accorderen de weduwe van de trompetter op verzoek van Bemhardt van Bevervoorden. Er is toen door hem een "blootpenninge" van vierhonderd gulden aangeboden, maar de weduwe "valt niet te bereiken"(men weet niet waar ze is). De gage van de trompetter bedroeg destijds veertig gulden per maand. Men "kon daarvan eerlijck leven, vrouw ende kinderen onderhouden".

In 1663 fungeert dr. Oeveljonck als gemachtigde van Bemhardt van Bevervoorden. Op 4 februari 1665 verklaart Oeveljonck, dat hij zijn "principaal (B.r.B)noodwendig moet spreken, diewelcke op sijnen hoogen ouderdoms bij dese wintertijdt niet kan reysen". Bemhardt van Bevervoorden was op dat ogenblik waarschijnlijk rond 68 jaren oud, destijds een respectabele leeftijd.

Peterken van Ginckele verklaart "bij brieffen aen haer ratrone interesse affdracht te maecken, belooft heeft ende evenwel van tijdt tot tijdt daarvan in gebreck gebleven". Vrij vertaald: Peterken is wel "blootgeld" beloofd, maar uiteindelijk is daar niets van terecht gekomen., hoewel de Van Bevervoordes wel degelijk daartoe bereid zijn geweest onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat daaruit geen schuld mocht worden geconcludeerd.

Het proces eindigt abrupt op 31 juli 1665 wegens het ontbreken van verdere archivalia. Ook het in die periode opgemaakte "breukenprotocol" is niet(meer) voorhanden. Het gebeurde samenvattend kan niet anders worden geconcludeerd dan dat het nooit de bedoeling van de gebroeders Van Bevervoorde is geweest de trompetter Derck Coolen moedwillig te doden, maar een samenloop van omstandigheden tot zijn dood heeft geleid. Kennelijk woonde Bemhardt van Bevervoorden voor het dodelijk ongeluk al geruime tijd in Westfalen. Aan zijn zwagers Johan ten Nijenhuijs, Marten Schoonenberch en Herman Otto Wachen schreef hij op 11 februari 1641 een brief in de Duitse taal.

Zoals gezegd zijn de Gelselaarse Van Bevervoordes de rooms-katholieke godsdienst toegedaan. Op grond van destijds geldende voorschriften moesten de doop-en huwelijksgegevens worden ingeschreven in de registers van de protestantse kerken. Het tweede huwelijk van Bernhardt van Bevervoorden senior is in het huwelijksregister van de Nederlandse hervormde kerk te Gelselaar als volgt vermeld: "29-11-1639 Den weledelen Bernhardt van Beverfoorde toe Mensingen, weduwer van zall. Pelgrum van Coverden, ende Gertruij van Dotinchem, elijcke dochter van zall. Derck van Doetinchem, erfgeseten op den Peckedam onder Diepenbeim".

Daarnaast komen in de periode 1642 tot en met 1648 aantekeningen in de doopboeken van Gelselaar voor, waarbij Van Bevervoordes voornamelijk optreden als getuige. Vanzelfsprekend komen zij als lidmaten van de Gelselaarse kerk niet voor. Ruim een jaar na de doodslag op Derck Coolen vindt er op 3 mei 1642 opnieuw een doodslag plaats binnen de familie Van Bevervoorde. Herman Otto Wachen, een militair, heeft ten huize van Jan Coenerinx in Gelselaar woorden gekregen met zijn zwager Marten van Schoonenberch. Beide zijn met een vrouw uit het geslacht Van Bevervoorde gehuwd.

Volgens het verslag van de rechtbank van 11 november 1642 is Schoonenberch "op beclagden aengekomen ende met eenen bloten deegen houw over houw naer hem gehouwen, sulx dat hij (Wachen) genootsackt solde gewest sijn het roer gawer, so hij onder den papegoy ten selven dage gebruyckt hadde tot verweronge van sijn lijf op hem (Schoonenbergh) loss te trecken ende denselven te doorschieten". (Papegoy of papegaaischieten, te vergelijken met het hedendaagse vogelschieten bij kermissen en volksfeesten).

"Het hooge gerichte, in nahmen ende vanwegen den hoochgeboren grave ende heere Herman Otto, grave tot Limborch ende Bronckhorst etc., als heere tot Borculoe etc., alles riipelick geexamineert ende gelettet daerop te letten stonde, sonderlinge dat het exces in moderamine alleene arbitrarie, iss strafbaer verclaert het fait in questie te wesen composibel, condemnerende den beclaegden in die costen ende missen van justitie. Die beclaegde Wachen bedanckt sich der sententie".

Wachen wordt dus weliswaar schuldig verklaard, maar alleen veroordeeld tot het betalen van de proceskosten, waarop hij bedankt voor de genomen beslissing.

Met het overlijden in 1648 van jonker Bernhard van Bevervoorden senior, is "Huize Mensinck" zonder bewoners komen te verkeren en in verval geraakt. Aangenomen mag worden, dat de hiervoor geschetste gebeurtenissen hebben bijgedragen tot het verdwijnen van de Van Bevervoordes uit Gelselaar. Bovendien waren de beide broeders Bernhard en Wolter al jaren woonachtig in Westfalen. Johan (Bitter) ten Nijenhuijs, de echtgenoot van Agnes, is zo blijkt uit een processtuk, richter in Horstmar is geweest. Beiden hebben waarschijnlijk ook in Westfalen gewoond, maar zijn later teruggekeerd naar de Achterhoek, hetgeen blijkt uit een door hem en zijn vrouw op 13 januari 1673 opgemaakt testament, waarin Joan Nijenhuis genant Bitter als "borgemeister der stat Eijpergen" wordt genoemd. Johanna of Anneken was gehuwd met de militair Herman Otto Wachen, die in Eibergen op de Buerhof op 't (Boer-)Loo woonde.

De bezittingen zijn in eerste instantie verkocht aan de Schout Ter Heyne (Heino?)bij

Zwolle, die de boedel overdroeg aan Derk Oldenkott op de Oude Sluis onder Diepenheim, die op zijn beurt de goederen heeft overgedragen aan Henrick Jan van Trier richter te Borculo. Diens weduwe verkocht het kasteeltje, of wat daarvan op dat ogenblik over was met enige landerijen aan de Heer van Borculo, waardoor het geheel in 1795 domeingood werd.

- Noot van de redactie: Verkoop van de goederen is anders verlopen dan hierboven vermeld. Zie hiervoor b.v. het artikel Eigenaars en kopers 't Jonkeren op Gelster.nl